

کنترل بیولوژیک بیماری مرگ گیاهچه ریزوکتونیایی کلزا با استفاده از باکتری *Burkholderia cepacia*

شیراحمد سارانی^۱، عباس شریفی تهرانی^۲، مسعود احمدزاده^۳ و محمد جوان نیکخواه^۴

۱- نویسنده مسئول: عضو هیئت علمی دانشکده کشاورزی، دانشگاه زابل (shirahmad_sarani@yahoo.com)
۲- به ترتیب استاد و دانشیاران گروه گیاهپزشکی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران
۳- و ۴- به ترتیب استاد و دانشیاران گروه گیاهپزشکی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۸۷/۳/۱۵ تاریخ دریافت: ۸۸/۳/۱۹

چکیده

کنترل بیولوژیکی عوامل بیماریزای خاکزد با استفاده از میکروب‌گانیسم‌های آنتاگونیست مورد توجه قرار گرفته‌اند. به خصوص جدایه‌های باکتری *Burkholderia cepacia* Burkholder تحقیق شناسایی یک عامل موثر کنترل بیولوژیک علیه بیماری مرگ گیاهچه کلزا ناشی از قارچ *Rhizoctonia solani* Kuehn می‌باشد. مرگ گیاهچه ریزوکتونیایی یکی از بیماری‌های مهم این گیاه صنعتی می‌باشد. کلایه جدایه‌های انتخابی در آزمایشگاه با استفاده از روش کشت متقابل علیه قارچ عامل بیماری بررسی شدند. دو جدایه دارای خاصیت آنتاگونیستی در آزمون‌های گلخانه‌ای مورد بررسی‌های تکمیلی قرار گرفتند. بر اساس آزمون‌های مورفولوژیکی، بیوشیمیایی و فیزیولوژیکی، جدایه *Bu1* به *Burkholderia cepacia* تعلق داشت. جدایه *B. cepacia* *Bu1* بیشترین اثر آنتاگونیستی را علیه مرگ گیاهچه کلزا نشان داد. تیمار بذر و خاک با باکتری باعث کاهش مرگ گیاهچه به ترتیب با ۵۶ و ۶۲ درصد گردید. نتایج مطالعه بر روی مکانیسم‌های بیولوژیکی کنترل جدایه‌ها نشان داد که جدایه *Bu1* تولید آنتی بیوتیک و متابولیت‌های فرار می‌کند. همچنین این جدایه قادر به تولید سیدروفور، آنزیم پروتئاز و سیانید هیدروژن می‌باشد. این جدایه یک کلونیزه کننده قوی ریشه کلزا بوده و باعث افزایش رشد گیاه کلزا به طور معنی داری در مقایسه با شاهد می‌گردد.

کلید واژه‌ها: کنترل بیولوژیک، مرگ گیاهچه، کلزا، کلونیزاسیون

مقدمه

واسیع، قدرت بیماریزایی شدید تحت شرایط اقلیمی مساعد و هم‌چنین مقاومت بسیار زیاد اسکلروت‌های این قارچ در شرایط نامساعد موجب گردیده است تا در بسیاری از گیاهان زراعی به عنوان بیمار گرسیار خطرناک مطرح بوده و یکی از قارچ‌های محدود کننده کشت کلزا محسوب می‌شود (۳ و ۴). در سال‌های اخیر امکان کنترل بیولوژیک عوامل بیماریزایی قارچی و باکتریایی ریشه گیاهان زراعی با استفاده از میکروب‌گانیسم‌های آنتاگونیست از قبیل

گیاه کلزا با نام علمی *Brassica napus* L. از تیره شب بو (Brassicaceae) از مهم‌ترین گونه‌های تولید کننده دانه روغنی در جهان می‌باشد. افزایش کشت کلزا عمدهاً برای تولید روغن بوده است که کشت تجاری آن در اواسط قرن بیستم در کشور کانادا آغاز گردید. یکی از بیماری‌های مهم آن مرگ گیاهچه در اثر *Rhizoctonia solani* Kuehn می‌باشد (۲). این قارچ یکی از قارچ‌های پلی فاز بیماریزای گیاهی است. داشتن دامنه میزانی

بیماری های ریشه است (۲۹ و ۳۰). کاهش بیماری بوته میری نخود فرنگی در اثر *Pythium ultimum* به وسیله *B. cepacia* با افزایش جمعیت باکتری روی ریشه گیاه همبستگی معنی داری داشته است (۲۵). تاثیر *B. cepacia* در کلونیزاسیون ریشه از دیگر باکتری ها اثر بهتری دارد. این باکتری دارای ترکیبات فرار ضد قارچی بوده و توانایی افزایش رشد و کلونیزه کردن ریشه ذرت را دارد و هم چنین علیه قارچ های بیماریزای خاکزی ذرت دارای قدرت بازدارندگی می باشد. این باکتری علیه قارچ های بیماریزای *P. ultimum* و *R. solani* دارای خاصیت بازدارندگی زیاد بوده است (۱۰). هدف این تحقیق شناسایی یک عامل موثر کنترل بیولوژیک علیه بیماری مرگ گیاهچه کلزا ناشی از قارچ *R. solani* می باشد.

مواد و روش ها

Rhizoctonia جداسازی و شناسایی قارچ *solani* از خاک و گیاهچه های آلوده گیاهچه های آلوده که دارای علائم شانکر در ناحیه طوفه و مرگ گیاهچه بودند پس از انتقال به آزمایشگاه و شستشو به مدت ۳۰ دقیقه زیر جریان ملایم آب شیر، با محلول ۲/۵ درصد هیبوکلریت سدیم به مدت ۳ دقیقه ضد عفنونی سطحی گردیدند و پس از دو بار شستشو با آب مقتدر سترون و رطوبت زدایی روی کاغذ خشک کن سترون به قطعات کوچک تر بریده شدند. سپس به محیط آب آگار ۲ درصد درون تشتک پتری منتقل و تشتک ها به صورت وارونه در دمای ۲۵ درجه سانتی گراد نگهداری شدند. برای جلوگیری از رشد باکتری ها از آنتی بیوتیک سولفات استرپتومایسین به میزان ۱۰۰ میلی گرم در لیتر استفاده شد. بعد از ۲ روز تشتک ها به کمک استریومیکروسکوپ دو چشمی بررسی و قارچ هایی که خصوصیات عمومی

Burkholderia cepacia مورد توجه قرار گرفته است (۲۵). این باکتری در مزارع نخود آلوده به قارچ *Aphanomyces* عامل پوسیدگی ریشه دارای AMMP پتانسیل بیوکنترل بوده و جدایه باکتری باعث افزایش محصول نخود در مزرعه شده و از شدت عالیم و خسارت بیماری جلوگیری نموده است (۲۵). گزارش شده که تاثیر باکتری *B. cepacia* در مقایسه با سم متالاکسیل تفاوت زیادی نداشته ولی در مقایسه با تیمار شاهد آلوده و بذر تیمار نشده تفاوت معنی دار داشته و کنترل باکتری در حد ۹۰ درصد بوده است (۲۵). چهار جدایه این باکتری را بر روی محیط کشت PDA و KB بر علیه برخی از عوامل بیماریزای مهم گیاهی مورد بررسی قرار داده و مشاهده گردید که میانگین قطر هاله بازدارنده برای هر یک از این جدایه ها متفاوت می باشد و میزان آن در محیط کشت KB کمتر از PDA بود و از قارچ هایی که در این آزمایش مورد استفاده قرار گرفتند می توان به *Macrophomina phaseolina* Tassi، *Sclerotium*، *Pythium ultimum* Trow، *Fusarium oxysporum*，*rolfsii* Sacc، *Rhizoctonia solani* Schlecht و Kuehn. اشاره نمود (۶). باکتری *B. cepacia* تولید ترکیبات پیرول نیترین، پیولوتئورین و التریسیدین می نماید که در کنترل بیولوژیکی عوامل بیماریزای برگی، خاکزی و همچنین بیماری های پس از برداشت مؤثرند (۱۱، ۱۲، ۱۳ و ۱۴). این باکتری هم چنین تولید سیدروفور سپاباکتین^۱ و پیوکلین^۲ می نماید. نقش اصلی این ترکیبات تأمین آهن برای سلول است (۲۲). سیدروفورها ضمن افزایش رشد گیاه، در کنترل بیولوژیکی عوامل بیماریزای گیاهی نیز مؤثرند. توانایی یک آنتاگونیست در کلونیزه کردن ریشه یک شرط مهم در توانایی آن برای کنترل

1- Cepabactin
2- Pyocholin

درصد کاهش بیماری در تیمار = درصد تلفات گیاهچه
در شاهد آلوده - درصد تلفات گیاهچه در تیمار

از بذر کلزا رقم هایولا (تهیه شده از مؤسسه اصلاح و تهیه بذر و نهال) برای انجام آزمایش ها استفاده شد.

جداسازی و شناسایی باکتری های موجود در خاک با استفاده از محیط کشت

جداسازی باکتری موجود در خاک با استفاده از روش هادردون و همکاران^(۹) و در محیط کشت اختصاصی TB-T انجام گردید. بدین منظور ۱۰۰ میکرولیتر از رقت باکتری به محیط TB-T منتقل و به کمک میله شیشه ای بر سطح محیط پخش شد. پس از ۴۸ ساعت نگهداری در دمای ۲۸ درجه سانتی گراد پرگنه هایی که از نظر شکل و رنگ تفاوت داشتند، انتخاب شده و بر روی محیط NA جهت کشت خالص منتقل گردید. خصوصیات مرفلولوژیک، فیزیولوژیک و بیوشیمیایی جدایه های باکتری شامل، واکنش گرم، احیای نیترات، لهانیدن سیب زمینی، آرجی نین دی هیدرولاز، هیدرولیز ژلاتین و نشاسته، تولید اسپور، رشد هوایی و بی هوایی، تولید رنگدانه فلورستن روی محیط King, YDC و B تشکیل پرگنه زرد یا نارنجی در محیط YDC و تولید مسیلیوم هوایی، تولید لوان و ایندول با استفاده از کلیدهای (۲۸) و روش (۸) بررسی شد.

بررسی قدرت بازداری از رشد قارچ بیمارگر درون تشتک پترو

برای بررسی قدرت بازداری از رشد قارچهای بیمارگر در شرایط آزمایشگاه از روش (۱۷) استفاده شد. به این ترتیب که باکتری به صورت نقطه ای روی محیط کشت NA+PDA و NA به فاصله ۵/۰ سانتی متر از لبه تشتک کشت داده شد و سه روز بعد قطعه ای از محیط کشت حاوی قارچ مورد نظر در وسط تشتک پترو قرار گرفت. برای هر

ریزوکتونیا را نشان دادند به تشتکهای حاوی محیط کشت PDA منتقل شدند. کشت های خالص قارچ با جداسازی نوک هیف ها از حاشیه پرگنه بدست آمد. این کشت ها درون لوله آزمایش حاوی محیط PDA در دمای ۴ درجه سانتی گراد (درون یخچال) نگهداری و هر ۲ ماه یکبار تجدید کشت شدند. برای شناسایی قارچ از کلیدهای (۲۶ و ۳۱) و روش (۳) استفاده شد. صفات مورد اندازه گیری عبارت بودند از (۱) تعیین قطر هیف (۲) اندازه گیری رشد شعاعی پرگنه قارچ (۳) بررسی خصوصیات مرفلولوژیکی (۴) رنگ آمیزی هسته ها (۵) تعیین گروه آناستوموزی که برای انجام آن از روش (۲۷) استفاده شد.

تهیه مایه تلقیح بیمارگر و اثبات بیماریزایی آن روی کلزا در شرایط گلخانه

برای تهیه مایه تلقیح قارچ از روش (۲۳) استفاده شد. به این ترتیب که ابتدا قارچ روی محیط کشت PDA به مدت ۳ روز در دمای ۲۰ درجه سانتی گراد کشت گردید. سپس ۵ قطعه ۵ میلی متری از این محیط کشت حاوی قارچ در یک فلاسک ۵۰۰ میلی لیتری حاوی ۱۰۰ گرم بذر ارزن اتوکلاو شده و مقدار ۲۰ میلی لیتر آب مقطر سترون قرار داده شد. این فلاسک به مدت دو هفته در دمای ۲۵ درجه سانتی گراد نگهداری شد. سپس دو گرم بذر ارزن به ازای یک کیلوگرم خاک اضافه و در هر گلدان ۴ عدد بذر کاشته شد. پس از دو تا هفت روز علائم بصورت شانکرهای تیره رنگ ظاهر گردید که در ابتدا بخشی از طوقه را فرا گرفت و سپس، مرگ گیاهچه و پوسیدگی ریشه رخ داد. برای هر تیمار ۴ تکرار در یک طرح کاملاً تصادفی بکار رفت و درصد تلفات گیاهچه محاسبه گردید (۱).

تعداد گیاهچه سالم در تیمار شاهد غیر آلوده - تعداد گیاهچه سالم در تیمار = درصد تلفات

تعداد گیاهچه های سالم در تیمار شاهد غیر آلوده

طرح کاملاً تصادفی بود و هر تیمار در سه تکرار انجام شد و داده های بدست آمده (رشد میسلیوم) مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفتند. گروه بندی تیمارها با استفاده از آزمون دانکن در سطح یک درصد انجام شد. درصد بازداری از رشد میسلیوم قارچ محاسبه گردید.

تولید ترکیبات فرار ضد قارچی

این آزمایش مطابق روش (۲۱) انجام گرفت. در مرحله اول، ۲۰۰ میکرولیتر از سوسپانسیون غلیظاً جدایه های باکتری توسط میله شیشه ای بر سطح محیط های کشت PDA و NGA پخش شد و تشتک های پتری به مدت سه روز در دمای ۲۷ درجه سانتی گراد در انکوباتور نگهداری شد. در مرحله دوم، حلقه هایی به قطر ۵/۰ سانتی متر از حاشیه کشت چهار روزه قارچ در مرکز تشتک پتری حاوی PDA کشت گردید. سپس در کنار شعله با رعایت شرایط سترون تشتک های پتری حاوی قارچ به طور وارونه روی تشتک های پتری حاوی باکتری های آنتاگونیست قرار داده شد و توسط نوار پارافیلم کاملاً مسدود گردیدند. ظروف کشت در دمای ۲۷ درجه سانتی گراد به مدت ۳-۷ روز نگهداری شدند. در تشتک پتری شاهد فقط حلقه ای از محیط PDA حاوی قارچ در مقابل تشتک های پتری حاوی PDA و NGA بدون باکتری قرارداده شد. این آزمایش در قالب طرح کاملاً تصادفی بود و هر تیمار در سه تکرار انجام گرفت و داده های بدست آمده از آزمایش (رشد میسلیوم) مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفتند. گروه بندی تیمارها با استفاده از آزمون دانکن در سطح یک درصد انجام شد. درصد بازداری از رشد میسلیوم قارچ پس از ۳-۷ روز محاسبه گردید.

تیمار سه تکرار بکار رفت. تشتک های پتری بمدت ۲ تا ۷ روز در دمای ۲۶ درجه سانتی گراد نگهداری شدند. وجود هاله بازدارندگی به عنوان واکنش مثبت بازداری از رشد قارچ تلقی شد. برای مقایسه قدرت بازدارندگی، فاصله پرگنه باکتری تا میسلیوم قارچ اندازه گیری و میانگین آنها بر اساس آزمون دانکن در سطح ۵٪ مقایسه شد.

نگهداری باکتری ها

برای نگهداری طولانی مدت از روش (۳۲) استفاده گردید. چند لوب از کشت جوان جدایه B. cepacia رشد یافته روی محیط NA به درون لوله های آزمایش حاوی محیط کشت NA کشت گردید. سپس زیر پارافین مایع سترون نگهداری گردید. همچنین از روش نگهداری در آب مقطمر سترون حاوی محلول ۱/۰ مولار سولفات منیزیوم و تجدید کشت متناوب نیز استفاده گردید.

بررسی تولید متابولیت های باکتریایی مؤثر در خاصیت آنتاگونیستی

تولید آنتی بیوتیک

این آزمون بر اساس روش (۲۱) انجام گرفت. با استفاده از بی پت، ۱۰۰ میکرولیتر از سوسپانسیون جدایه های باکتری و آب مقطمر سترون (شاهد) به محیط PDA اضافه و پخش شد و بمدت سه روز در دمای ۲۷ درجه سانتی گراد نگهداری شد. پس از این مدت با استفاده از میله شیشه ای و آب مقطمر سترون، پرگنه باکتری ها از سطح محیط کشت شسته شد. آنگاه پنبه سترون آغشته به کلروفرم درون تشتک پتری (به صورت وارونه) قرارداده شد. پس از ۳۰ دقیقه تقریباً تمام باکتری ها از بین رفندند. سپس یک حلقه به قطر ۵/۰ سانتی متر از حاشیه کشت چهار روزه قارچ با رعایت شرایط سترون در وسط هر تشتک پتری حاوی محیط کشت قرار داده شد. تشتک های پتری در دمای ۲۷ درجه سانتی گراد نگهداری شد و پس از ۳-۷ روز اندازه گیری قطر پرگنه قارچ انجام گردید. این آزمایش در قالب

صورت واژگون در دمای ۲۷ سانتی گراد در انکوباتور به مدت یک هفته نگهداری شدند. در صورت تولید HCN توسط باکتری، تغییر رنگ کاغذ صافی آغازته به محلول معرف از رنگ زرد به کرم، قهوه ای روشن، قهوه ای تیره و آجری دیده می شود که نشانه تفاوت در تولید HCN توسط باکتری می باشد. رنگ کرم بیانگر حداقل مقدار تولید HCN و رنگ آجری مبین حداکثر تولید HCN است.

تعیین قوه نامیه بذرها

برای تعیین قوه نامیه بذر از روش های استاندارد استفاده گردید. بر این اساس ۴۰۰ عدد بذر کلزا رقم هایولا به طور تصادفی انتخاب و در هر تشتک پتری ۹ سانتی متری حاوی کاغذ صافی مرطوب تعداد ۲۰ عدد بذر به فاصله حدود ۲ سانتی متر از 20 ± 3 یکدیگر قرار داده شد. ظروف پتری در دمای درجه سانتی گراد نگهداری شدند. اولین شمارش بذرهای جوانه زده در روز دوم و شمارش نهایی در روز هفتم انجام گردید. به این ترتیب قدرت جوانه زنی بذور تعیین شد.

بررسی اثر باکتری های آتناگونیست در کاهش بیماری در شرایط گلخانه

برای انجام این آزمایش از روش (۱۸) بشرح زیر استفاده شد: پس از تهیه مایه قارچ بیماریزا روی بذر ارزن و اضافه کردن آن به خاک (دو گرم بذر ارزن به ازای یک کیلوگرم خاک) در روش آغازته سازی خاک (سترون و غیر سترون) مقدار ۵۰ میلی لیتر سوسپانسیون هر جدایه حاوی 10^9 سلول باکتری در هر گرم خاک در متیل سلولز یک درصد (شمارش باکتری از روش سری رقت) استفاده شد. در روش آغازته سازی بذر، بذور سترون شده کلزا به مدت ۱۵ دقیقه در سوسپانسیون هر جدایه حاوی 10^9 سلول باکتری^۴ (cfu) در میلی لیتر غوطه ور شدند. تهیه مایه تلقیح باکتری مطابق روش (۷) انجام شد

تولید سیدروفور

برای بررسی تولید سیدروفور از روش (۳۰) استفاده شد. در این روش از محیط^۱ CAS استفاده گردید. در صورتی که باکتری تولید سیدروفور کند، باعث تغییر رنگ محیط از آبی به نارنجی می شود که در اثر خارج ساختن آهن از محیط CAS می باشد. اندازه هاله ایجاد شده در اطراف پرگنه باکتری با میزان سیدروفور رابطه مستقیمی دارد. میانگین بدست آمده برای هر باکتری با استفاده از آزمون دانکن در سطح یک درصد با یکدیگر مقایسه شد.

تولید پروتئاز

با توجه به نقش پروتئاز به عنوان یکی از مکانیسم های کنترل بیولوژیکی، بررسی تولید آنزیم پروتئاز بر اساس روش (۲۳) صورت گرفت. به این ترتیب که ابتدا محیط کشت SMA^۲ شامل ۱۵ گرم پودر شیر، ۵ گرم عصاره مخمر، ۴ گرم آگار خونی^۳ و $13/5$ گرم آگار باکتریولوژیک تهیه و درون اتوکلاو سترون شد. تشتک های حاوی محیط کشت SMA در ۲۷ درجه به مدت ۲۴ ساعت نگهداری شد. تشکیل یک هاله بی رنگ در اطراف پرگنه باکتری نشانه فعالیت پروتئاز است.

تولید سیانید هیدروژن

برای بررسی تولید سیانید هیدروژن از روش (۵) استفاده گردید. ابتدا برای هر جدایه ۳ تشتک پتری حاوی محیط NA تهیه شد. داخل هر پتری ۱۰۰ میکرو لیتر از سوسپانسیون باکتری پخش گردید. سپس کاغذ صافی آغازته به معرف (شامل $\%2$ کربنات سدیم و $\%5$ اسید پیکریک) در قسمت درب پتری قرار داده شد. درب پتری با نوار پارا فیلم چسبانده شد تا از خروج هرگونه متابولیت فرار و گاز از جمله HCN جلوگیری شود. آنگاه پتری ها به

1- Chrome Azurol S

2- Skim Milk Agar

3 - Blood Agar Base

۴۸ ساعت نگهداری شده و پس از خشک شدن بالاصله وزن شدند). برای هر تیمار از چهار تکرار استفاده شد. در تیمار شاهد از بذر معمولی که ضدغونی سطحی شده بود استفاده گردید. در روش آغشته‌سازی خاک، خاک گلدان ها با ۵۰ میلی لیتر از سوسپانسیون جدایه باکتری حاوی 1×10^9 سلول در هر گرم خاک و در روش آغشته سازی بذر از غلظت 1×10^9 سلول در میلی لیتر استفاده شد. با توجه به اینکه برای هر گرم خاک تعداد 1×10^9 واحد تشکیل دهنده پرگنه استفاده می‌شود بنابراین ابتدا بر اساس وزن خاک، جمعیت مورد نیاز باکتریایی تعیین شد و بر اساس حجم و وضعیت رطوبتی گلدان ها، مقدار آب مناسب برای آنها مشخص شد به نحوی که پس از افزودن این مقدار آب از زیر گلدان بیش از چند قطره خارج نشود.

بررسی اثر باکتری آنتاگونیست بر کاهش

بیماری در شرایط خاک غیر سترون
این آزمایش بصورت آغشته‌سازی خاک غیر سترون آلوده به قارچ *R.solani* با باکتری آنتاگونیست انجام گرفت. در روش آغشته سازی خاک، ابتدا خاک در هر گلدان با مایه تلقیح قارچ مخلوط شد. سپس خاک گلدان ها با ۵۰ میلی لیتر از سوسپانسیون جدایه باکتری حاوی 1×10^9 سلول در هر گلدان کاشته شد. پارامترهای مورد ارزیابی تعداد بذور جوانه زده و گیاهان سالم پس از چهار هفته بود. این آزمایش دو مرتبه در شرایط یکسان تکرار شد. در هر مرتبه سه تکرار برای هر تیمار، در قالب یک طرح بلوك کامل تصادفی بکار رفت. گلدان ها در گلخانه نگهداری شده و یک روز در میان آبیاری شدند. تیمارها عبارت بودند از: شاهد آلوده حاوی ۲ گرم مایه تلقیح قارچ در هر گلدان، شاهد غیرآلوده حاوی ۲ گرم ارزن فاقد مایه تلقیح قارچ در هر گلدان، آغشته سازی خاک گلدان ها با قارچ کش بنومیل + ۲ گرم مایه تلقیح قارچ و آغشته سازی

و دو نحوه تیمار بذر و تیمار خاک با مایه تلقیح مقایسه شدند. از قارچکش بنومیل مطابق روش (۱۵) در آزمایش های گلخانه‌ای جهت مقایسه با اثر باکتری های آنتاگونیست استفاده شد. در هر گلدان ۴ عدد بذر کاشته شد. از گلدان هایی به قطر ۱۳ سانتی‌متر استفاده شد و آبیاری گلدان ها به طور منظم هر ۴۸ ساعت انجام گرفت. پارامترهای مورد ارزیابی تعداد بذور جوانه زده پس از چهار هفته (نگهداری در شرایط گلخانه) بود. برای هر تیمار سه (نگهداری در شرایط گلخانه) بود. برای هر تیمار تکرار در یک طرح بلوك کامل تصادفی بکار رفت. این آزمایش دو مرتبه در شرایط یکسان تکرار شد.
بررسی کلونیزاسیون ریشه کلزا توسط باکتری های آنتاگونیست

برای انجام این بررسی از روش (۱۶) استفاده شد. دو هفته پس از کاشت بذور آغشته به باکتری های آنتاگونیست در آزمایش گلخانه ای برای هر تیمار سه گیاهچه انتخاب و ریشه‌های آنها توزین گردید. ریشه‌ها به قطعات کوچک تر بریده شد و درون ۱۰۰ میلی لیتر از محلول $85/0$ درصد نمک طعام ریخته و به مدت ۳۰ دقیقه روی شیکر قرار داده شد تا کاملاً یکنواخت گردد. رقت های مناسب تهیه و با استفاده از پی پت پاستور مقدار ۱۰۰ میکرولیتر از هر نمونه روی محیط کشت کینگ ب حاوی آنتی بیوتیک سولفات کانامایسین و محیط کشت NA پخش گردید. پس از نگهداری در دمای ۲۵ درجه به مدت ۴۸ ساعت شمارش باکتری صورت گرفت. جمعیت اولیه باکتری $10^{6/5} \times 10^6$ بود.
بررسی اثر باکتری در افزایش رشد کلزا در شرایط عاری از قارچ *R.solani*

این آزمایش به دو روش آغشته سازی خاک و بذر انجام گرفت. در این روش فاکتورهای رشدی گیاه شامل، وزن تر و خشک اندام های هوایی و وزن تر و خشک ریشه پس از ۴ هفته بررسی شد (برای اندازه گیری وزن خشک اندام های هوایی و ریشه نمونه‌ها در آون ۷۰ درجه سانتی گراد به مدت

خصوصیات جدایه Bu1 بورخولدریا بر اساس آزمون های مورفولوژیکی، فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی

جدایه Bu1 قادر به رشد در PH ۵/۷ و ۶/۸ و نمک طعام ۱ و ۳ درصد می باشد. این جدایه گرم منفی و دارای رشد هوایی و پیگمان غیرفلورسنت و قادر به احیای نیترات می باشد. جدایه اکسیداز و آرجی نین دی هیدرولاز مثبت بود. از منابع کربن ال آرایبینوز، دی گالاکتوز، تری هالوز، سوربیتول، ام اینوزیتول، ساکارز، بتا-آلانین، آدونیتول استفاده نموده، ولی قادر به هیدرولیز نشاسته و ژلاتین نبود (جدول ۱). خصوصیات مورفولوژیکی، بیوشیمیایی و فیزیولوژیکی جدایه Bu1 با خصوصیات ذکر شده ۸) *Burkholderia cepacia* برای باکتری گونه مطابقت داشت.

مکانیسم های بازدارندگی در جدایه *B. cepacia*

این جدایه قادر به تولید آنتی بیوتیک، ترکیبات فرار، سیدروفور، سیانید هیدروژن و آنزیم پروتئاز می باشد (جدول ۲).

بررسی قدرت کلونیزاسیون ریشه های کلزا توسط باکتری آنتاگونیست

نتایج حاصل از شمارش کلنج باکتری های رشد یافته روی محیط کشت مربوط به ریشه های کلزا درون خاک آلوده پس از دو هفته نشان داد که جمعیت باکتری از $10^6 \times 10^8$ به $2/8 \times 10^8$ (کلونی بر گرم ریشه) رسید.

مقایسه نحوه کاربرد مایه تلقیح باکتری در گلخانه

قوه نامیه بذور کلزا در حدود ۹۶ درصد تعیین گردید. میزان تاثیر جدایه باکتری در روش آغشته سازی خاک (۶۲ درصد) بهتر از روش آغشته سازی بذر (۵۶ درصد) بود (شکل ۱).

خاک گلدان ها با سوسپانسیون جدایه Bu1 حاوی 10^9 سلول در هر گرم خاک + ۲ گرم مایه تلقیح قارچ.

نتایج

مشخصات قارچ *R. solani*

جدایه ریزوکتونیایی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفت متعلق به گروه آناستوموزی AG-۱ بوده که علاوه بر پوسیدگی ریشه، روی هیپوکوتیل گیاهچه بالاصله بالای سطح خاک شانکرهای فرورفتہ بیضی شکل ایجاد نمود که با ویژگی های ارائه شده برای این گروه آناستوموزی مطابقت دارد (۲۴ و ۲۷). رنگ پرگنه قارچ در ابتدا سفید است و بعداً به رنگ سفید مایل به کرم، قهوه ای روشن تا قهوه ای تیره تغییر می یابد. اسکلروت ها به طور منفرد و در بعضی از موارد به صورت پراکنده و در بعضی از موارد به صورت مجتمع در سطح زیرین در تشکیک و یا در سطح محیط کشت تشکیل شدند. اندازه آنها $0/4 \times 2/5$ میلیمتر است. انشعبات هیف ها هم با زاویه حاده و هم با زاویه قائم بوده و در قاعده انشعبات دارای فرورفتگی مشخص بودند. کمی بالاتر از محل فرورفتگی در انشعبات دیواره عرضی تشکیل شد که فاصله دیواره عرضی از محل فرورفتگی در جدایه های مختلف با هم متفاوت بود و بطور کلی 3×25 میکرومتر بود. طول سلول های هیف به اندازه 25×290 میکرومتر است. سلول های مونیلیوئید به صورت زنجیره های ساده و یا منشعب تشکیل شده بود و رنگ آنها قهوه ای روشن تا قهوه ای است و اندازه آنها $9-16 \times 12-28$ میکرومتر است. تعداد هسته در سلول های هیف 3×12 تا 12 عدد می باشد. قطر هیف ها $5/8$ تا $9/4$ میکرومتر بوده و دمای بهینه برای این جدایه $27-24$ درجه سانتی گراد و میزان رشد ساعتی روزانه قارچ 17 میلی متر است.

جدول ۱- خصوصیات فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی جدایه *B. cepacia*

		خصوصیات جدایه	خصوصیات
-			آزمون گرم
+	Levan formation		تولید لوان
+	Oxidase		اکسیداز
+	Nitrate reclusion		احیای نیترات
+	Potato rot		لهانیدن سبز زمینی ^۱
-	Arginin dihydrolase		آرجی نین دی هیدرولاز
-	HR		واکنش فوق حساسیت در شمعدانی
+	Growth at 4 °C		رشد در ۴ درجه سانتی گراد
+	Growth at 41 °C		رشد در ۴۱ درجه سانی تکرار
-	Gelatin hydrolysis		هیدرولاز ژلاتین
-	Starch hydrolysis		هیدرولیز نشاسته
	Utilization of		استفاده از
+	L-Arabinose		ال- آرابینوز
+	D-Galactose		دی- گالاکتوز
+	Trehalose		تری هالوز
+	Sorbitol		سوربیتول
+	M-Inositol		ام- اینوزیتول
+	Sucrose		ساکاروز
+	B-alanine		بتا- آلانین
+	Adonitol		آدونیتول
-	Sodium tartarate		تارتارات سدیم

۱- این لهیدگی برای گیاه کلزا مضر نیست.

جدول ۲- بررسی تعدادی از مکانیسم های آنتاگونیستی در بازداری از رشد بیمار گر

جدايه	تولید آنتی بیوتیک ^{(۵)(۶)}	تروشحات فرار روی محیط ^{(۵)(۶)} PDA	تروشحات فرار روی محیط ^{(۵)(۶)} NGA	سیدروفور ^(۱)	پروتاز ^(۲)	سیانید ^(۳)	بازدارندگی علیه قارچ ^{(۴)(۵)} هیدروژن	تاریخ
Bu1	۳۹/۲	۲۵/۴	۲۵/۳	+	+	+	۱۱	

۱) ایجاد هاله نارنجی اطراف باکتری روی محیط CAS نشانه تولید سیدروفور می باشد.

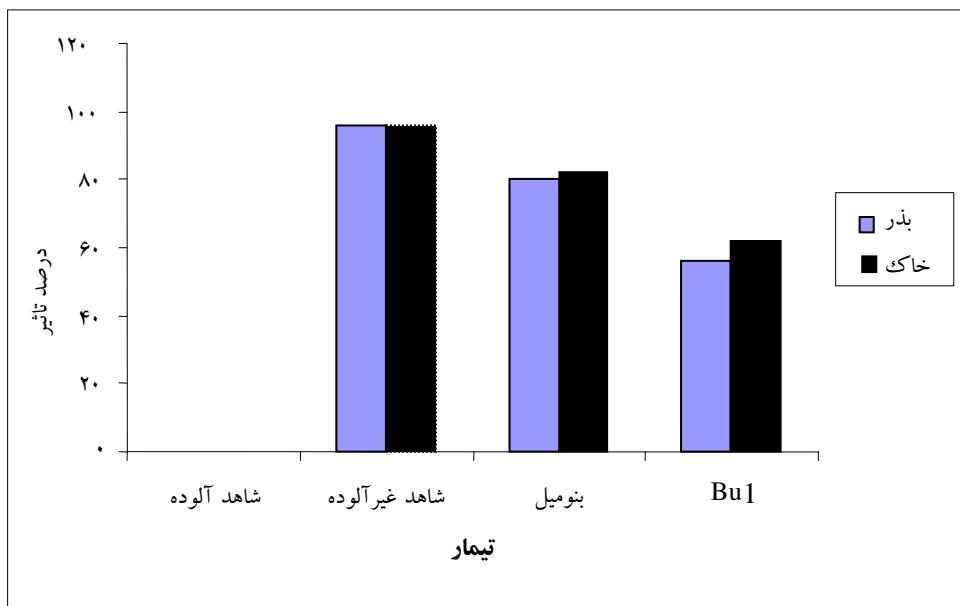
۲) فعالیت پروتاز بر اساس بیرنگ نمودن محیط SMA تعیین شد.

۳) تولید سیانید بر اساس میزان تغییررنگ کاغذ صافی آغشته به معرف تعیین شد.

۴) فاصله بین میسلیوم قارچ و کلنی باکتری روی پتربی بر حسب میلی متر

۵) درصد تاثیر جدایه در جلوگیری از رشد قارچ در سطح یک درصد نسبت به شاهد

۶) هر عدد میانگین سه تکرار است.

شکل ۱- مقایسه نحوه کاربرد مایه تلقیح باکتری به دو روش آغشته سازی بذر و خاک در شرایط گلخانه

تأثیر جدایه آنتاگونیست بر فاکتورهای مختلف رشدی در شرایط عاری از عامل بیماری
 این جدایه موجب افزایش رشد گیاه کلزا (افزایش وزن تر و خشک ریشه و اندام های هوایی) در مقایسه با شاهد در روش آغشته سازی خاک و روش آغشته سازی بذر گردید (جدول ۴).

بررسی در شرایط خاک غیر سترون
 همه تیمارها از نظر میانگین تعداد گیاهچه های سالم در سطح ۵ درصد اختلاف معنی دار داشتند. آلوده نمودن خاک گلدان ها با قارچ (تیمار شاهد) موجب ۹۶ درصد تلفات گیاهچه های کلزا گردید (جدول ۳).

جدول ۳- تأثیر جدایه آنتاگونیست در کاهش مرگ گیاهچه های کلزا در شرایط خاک غیر سترون

تیمار	میانگین تعداد گیاهچه های سالم	درصد تلفات	درصد تراصیر	گروه بندی تأثیر تیمارها ^(۱)	درصد تأثیر تیمارها ^(۲)
شاهد آلوده	۰/۰۴	۹۶	-	-	a
شاهد غیرآلوده	۱	-	-	۱۰۰	c
بنومیل	۰/۸۰	۱۶	-	۸۰	b
Bu1	۰/۶۶	۳۰	-	۶۶	b

(۱) اعداد هر ستون با حروف یکسان در سطح ۵٪ بر اساس آزمون دانکن اختلاف معنی دار ندارند.

(۲) هر عدد میانگین سه تکرار است.

جدول ۴- تأثیر جدایه های آنتاگونیست بر وزن تر و خشک اندامهای هوایی و وزن تر و خشک ریشه، در روش آغشته سازی بذر و روش آغشته سازی خاک در شرایط عاری از عامل بیمارگر

تیمارها	وزن خشک ریشه (گرم)	گروه بندی (۱)	وزن خشک تیمارها	وزن تر ریشه (گرم)	گروه بندی تیمارها	وزن خشک اندام های هوایی (گرم)	گروه بندی تیمارها	وزن تر اندام های هوایی (گرم)	تیمارها
a	۰/۲۱۱	a	۰/۵۷	a	۰/۳۴۳	a	۲/۹۹	(بذر) Bu1	
b	۰/۱۹۲	b	۰/۵۶	b	۰/۳۱۰	b	۲/۹۵	شاهد (بذر)	
a	۰/۲۳۷	a	۰/۶۶۰	a	۰/۳۵۳	a	۳/۶۶	(خاک) Bu1	
b	۰/۲۲۰	b	۰/۶۳۳	b	۰/۳۴	b	۳/۳۴	شاهد (خاک)	

۱- اعداد ستون که با حروف یکسان در سطح ۵٪ بر اساس آزمون دانکن اختلاف معنی دار ندارند.

(هر عدد میانگین سه تکرار است).

پوسیدگی ریشه نخود فرنگی در اثر قارچ *Aphanomyces* می گردد (۶). بررسی پیرامون تولید سیدروفور نشان داد که جدایه Bu1 تولید سیدروفور می کند. برای نخستین بار کلوپر و همکاران^۱ (۲۰) بر اهمیت سیدروفورها به عنوان یکی از مکانیسم های مهم آنتاگونیستی باکتری ها علیه بیمارگرهای گیاهی پی بردند. باکتری *B. cepacia* تولید سیدروفور پیوکلین و سپاباکتین می نماید. نقش اصلی این ترکیبات تأمین آهن برای سلول است (۲۲). سیدروفورها ضمن افزایش رشد گیاه، در کنترل بیولوژیکی عوامل بیماریزای گیاهی نیز مؤثرند. در مورد تولید آنزیم پروتئاز، جدایه Bu1 تولید پروتئاز روی محیط کشت SAM کرد. تولید آنزیم پروتئاز از مکانیسم های مؤثر در کنترل بیولوژیکی عوامل بیماریزای گیاهی توسط باکتری ها بشمار می رود (۱۸). یکی از اثرات قابل توجه باکتری های آنتاگونیست، تأثیر آنها روی افزایش رشد گیاه می باشد. جدایه Bu1 مورد استفاده افزایش معنی داری در رشد ریشه ها و وزن تر اندام های هوایی کلزا داشت. باکتری های موجود در ناحیه

بحث

قارچ *R.solani* در اغلب مناطق جهان به عنوان یکی از عوامل محدود کننده کشت محصولات زراعی مختلف از جمله کلزا محسوب شده و باعث ایجاد خسارت زیادی به محصول می شود. در استرالیا و کانادا این قارچ باعث پوسیدگی هیپوکوتیل و مرگ گیاهچه شده است (۱۹). جدایه باکتری مورد آزمایش تأثیر زیادی در شرایط گلخانه به روش آغشته سازی خاک و بذر داشت ولی روش آغشته سازی خاک با سوسپانسیون باکتری نتیجه بهتری نسبت به آغشته سازی بذر ایجاد کرد که این با نتایج تحقیق احمدزاده و همکاران (۱) مطابقت دارد. در آزمایش تأثیر آنتی بیوتیک تولید شده از جدایه Bu1 در محیط کشت PDA مشخص گردید که آنتی بیوتیک تولید شده توسط این باکتری، باعث بازداری از رشد در مقایسه با شاهد می شود. جدایه *B.cepacia* ۵.۵ B با تولید آنتی بیوتیک های پیروول نیترین و فنازین باعث کنترل *R. solani* می شود. تولید آنتی بیوتیک یکی از مهم ترین مکانیسم های کنترل بیولوژیکی استرین *B.cepacia* AMMDR1 می باشد که منجر به کاهش بوته میری پیتیومی و کاهش شدت

سلولی بود (۱۰). بررسی ها نشان داد که باکتری های آنتاگونیست به طور فعال در خاک های مزارع مناطق مختلف وجود داشته و احتمالاً عامل کاهش طبیعی برخی از بیماری های خاکزد می باشند. باکتری آنتاگونیست جدا شده از ریزوسفر کلزا از نظر خواص آنتاگونیستی در آزمایشگاه و گلخانه اثرات قابل توجهی از خود نشان داد. بر اساس مطالعات و بررسی های به عمل آمده تاکنون در ایران در خصوص کنترل بیولوژیکی بیماری مرگ گیاهچه ناشی از بیمارگر *R. solani* روی کلزا با استفاده از باکتری آنتاگونیست *B. cepacia* هیچ گونه فعالیت پژوهشی صورت نگرفته است و این تحقیق برای اولین بار صورت گرفته است.

سپاسگزاری

هزینه این تحقیق با استفاده از اعتبارات معاونت محترم پژوهشی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران تامین شده، که بدینوسیله نهایت سپاس به عمل می آید. هم چنین از آقایان دکتر رحیمیان، دکتر روحانی و دکتر افشاری آزاد و دکتر اعتباریان به خاطر رهنمودهای ارزنده شان صمیمانه قدردانی می شود.

ریزوسفر به طور مستقیم با تولید بعضی تنظیم کننده های رشد گیاه و نیز به صورت غیر مستقیم از طریق کنترل بیولوژیکی بیمارگرها و یا القای مقاومت در گیاهان باعث افزایش رشد آنها می شوند (۳۲). جدایه *B. cepacia* AMMP محصول نخود در مزرعه شده است (۲۵). بر اساس نتایج محاسبه جمعیت اولیه باکتری ها روی بذور و تعیین جمعیت باکتری های روی ریشه پس از دو هفته در خاک آلوده می توان گفت که جدایه قادر به کلونیزه کردن ریشه بود و نه تنها جمعیت اولیه خود را حفظ کرد بلکه از $6/3$ (محاسبه لگاریتمی میزان واحد تشکیل دهنده کلی) به حدود $8/45$ برساند. معمولاً توانایی یک باکتری برای کلونیزاسیون ریشه شرط لازم برای فعالیت کنترل بیولوژیکی علیه قارچ های بیمارگر به شمار می رود (۱۸). کاهش بیماری بوته میری نخود فرنگی در اثر قارچ *B. cepacia* باوسیله *Pythium ultimum* افزایش جمعیت باکتری روی ریشه گیاه همبستگی معنی داری داشت (۲۰). باکتری *B. cepacia* در کلونیزاسیون ریشه از دیگر باکتری های سودomonas اثر بهتری داشت، یعنی دارای سرعت رشد بالا، تولید مواد ضد میکروبی، استفاده از طیف وسیعی از منابع کربنی و تولید آنزیم های خارج

منابع

۱. احمدزاده، م.، شریفی تهرانی، ع. و رحیمیان، ح. ۱۳۷۶. جداسازی باکتری های آنتاگونیست از ناحیه ریزوسفر نخود ایرانی و بررسی مکانیسم بازدارندگی علیه قارچ عامل پوسیدگی بذر و مرگ گیاهچه. مجله علوم کشاورزی ایران جلد ۲۸، صص ۸۱-۸۶.
۲. افشاری آزاد، م. ۱۳۸۱. شناسایی عوامل بیماریزای قارچی کلزا در مناطق مختلف کشور و تعیین اهمیت آنها. موسسه تحقیقات آفات و بیماری های گیاهی، ۱۷ ص.
۳. زمانی، م. ر. ۱۳۶۸. تعیین گروه های آناستوموزی *Rhizoctonia solani* Kuhn. پایان نامه فوق لیسانس دانشکده علوم دانشگاه اصفهان، ۹۹ ص.

۴. ناصری، ف. ۱۳۷۰. دانه های روغنی (ترجمه). آستان قدس رضوی مشهد، ۸۲۳ ص.

5. Alstrom, S. 1987. Factors associated with detrimental effects of rhizobacteria on plant growth. *Plant Soil*, 102: 3-9
6. Baligh, M., Delgado, M.A., and Conway, K.E. 1999. Evaluation of *Burkholderia cepacia* strains: Root colonization of *Catharanthus roseus* and *in-vitro* inhibition of selected soil-borne fungal pathogens, Deparrtment of Entomology and Plant Pathology, Oklahoma State University. Proceeding of the Oklahoma Academy of Science, 79:19-27
7. Burr, J., Schroth, M.N., and Suslow, T. 1978. Increased potato yields by treatment of seed pieces with spesific strains of *Pseudomonas fluorescens* and *Pseudomonas putida*. *Phytopathology*, 68:1377-1383.
8. Coenye, T., Vandamme, P.V., Govan, J.R.W., and Lipuma, J.J. 2003. Taxonomy and Idetification of the *Burkholderia cepacia* Complex. *Journal of Clinical Microbiology*, 41: 2797-2798
9. Hagedron, C., Gould, W.D., and Bardinelli, T.R. 1989. Rhizobacteria of cotton and their repression of seedling disease pathogens. *Applied Environmental Microbiology*, 55 (11): 2793 –2797.
10. Hebbar, K.P., Davey, A.G., Merrin, J., McLoughlin, T.J., and Dart, P.J. 1992. *Pseudomonas cepacia*, potential suppressor of maize soil-borne disease-seed inoculation and maize root colonization. *Soil Biology and Biochemistry*, 24:999-1007.
11. Homma,Y., Sato, Z., Hirayama, F., Konno, K., Shirahama, H., and Suzui,T.1989. Production of antibiotics by *Pseudomonas cepacia* as an agent for biological control of siolborne plant pathogens.*Soil Biology and Biochemistry*, 21:723-728.
12. Hwang, J., and Benson, D.M. 2001.Role of pyrrolnitrin produced by *Burkholderia cepacia* in biocotrol of *Rhizoctonia* stem rot of poinsettia, *Phytopathology* 91,s41,Abstract.
13. Hwang, J., and Benson, D.M. 2002. Biocotrol of *Rhizoctonia* stem and root rot of poinsettia with *Burkholderia cepacia* and binucleate *Rhizoctonia*.*Plant disease*,86:47-53.
14. Janisiewicz, W.J., Yourman, L., Redman, J., and Pears Machone, L. 1991. Postharvast control of blue mold and gray mold of apples and pears by dip treatment with pyrrolnitrin, a metabolite of *Pseudomonas cepacia*, *Plant Disease*, 75:490-494.
15. Kaiser, W. J., Hannan, R.M., and Weller, D.M .1989. Biological control of seed rot and pre-emergence damping -off of chickpea with fluorescent pseudomonads. *Soil Biology and Biochemistry*, 21: 269-273.

16. Keel, C., Voisard C., Berling, C.H., Kahr, G., and Defago, G. 1989. Iron sufficiency, a prerequisite for suppression of tobacco black root rot by *Pseudomonas fluorescens* strain CHA0 under gnobiotic conditions. *Phytopathology*, 79: 584-589.
17. Keel, C., Weller, D.M., Natsch, A., Defago, G., Cook, R.J., and Thomashow, L.S. 1996. Conservation of the 2,4-diacetylphloroglucinol biosynthesis locus among fluorescent *Pseudomonas* strains from diverse geographic locations. *Applied Environmental Microbiology*, 62:552-563
18. Keel, C., and Defago, G. 1997. Interactions between beneficial soil bacteria and root pathogens: mechanisms and ecological impact. In Gange, A.C., Brown, V.K. (eds) *Multitrophic interactions in terrestrial system*. Oxford: Blackwell Science, pp: 27-47.
19. Khangura, R., Barbetti, M.J., and Sweetnham, M.W. 1999. Role of *Rhizoctonia* species in Damping off of Canola. Proceeding of the 10th International Rapeseed Congress. Canberra, Australia.
20. Klopper, J.W., Leong, J., Teintze, M., and Schroth, M.N. 1980. Enhanced plant growth by siderophores produced by plantgrowth-promoting rhizobacteria. *Nature*, 286: 885-886.
21. Kraus, J., and Loper, J. 1990. Biocontrol damping -off of cucumber by *Pseudomonas fluorescens* pf-5: mechanistic studies. In Keel, C., Koller, B., and Defago, G. (eds) *Plant growth promoting rhizobacteria. The second interational workshop on plant growth promoting rhizobacteria*. Interlacen, Switzerland. pp:172-175
22. Leong, J. 1986. Siderophore: their biochemistry and possible role in the biocontrol of plant pathogens. *Annual Review of Phytopathology*, 24: 187-209.
23. Maurhofer, M., Keel, C., Haas, D., and Defago, G. 1994. Influence of plant species on disease suppression by *Pseudomonas fluorescens* strain CHA0 with enhanced production .*Plant Pathology*, 44:40-50.
24. Ogoshii, A.K. 1987. Ecology and pathogenicity of anastomosis and interspecific groups of *Rhizoctonia solani* Kuehn. *Annual Review of Phytopathology*, 23:23-45.
25. Parke, J.L., Joy, A.E., and King, E.B. 1991. Biological control of *Pythium* damping-off and *Aphanomyces* root rot of peas by application of *Pseudomona cepacia* or *P. fluorescens* to seed. *Plant Disease*, 75:987-992.
26. Parmeter, J.R.Jr., and Whitney, H.S. 1970. Taxonomy and Nomenclature of the imperfect state In Parmeter, J.R.Jr. (ed) *Biology and Pathology of Rhizoctonia solani* University of California Press, Berkeley, pp: 7-19.
27. Robert, F.A., and Sivasithamparam, K. 1986. Identity and Pathogenicity of *Rhizoctonia* spp. associated with bare patch disease of cereals at a field site in Western Australia. *Netherland Journal of Plant Pathology*, 92:185-195.
28. Schaad, N.W., Jones, J.B., and Chun, W. 2001. Laboratory guide for identification of plant pathogenic bacteria. APS press, 373 pp.

29. Schroth, M.N., and Hancock, J.G. 1982. Disease -suppressive soil and root colonizing bacteria. *Science*, 216: 1376-1381.
30. Schwyn, B., and Neilands, J.B. 1987. Universal chemical assay for the detection and determination of siderophores. *Annals of Biochemistry*, 160:47-56.
31. Sweetngham, M.W. 1996. Integrated control of *Rhizoctonia* species. In Sneh, B., Jabaji-Hare, S., Neate, S., and Dijst, G (eds) *Rhizoctonia* species: Taxonomy, Molecular Biology, Ecology, Pathology and Disease control, pp: 549-558.
32. Weller, D.M. 1988. Biological control of soilborne plant pathogens in the rhizosphere with bacteria. *Annual Review of Phytopathology*, 26: 379 –407.